

Кумкова О.Г.

УДК 821.161.2

ТВОРЧИСТЬ ЄВГЕНА ГУЦАЛА В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОГО ПРОЗОВОГО ШІСТДЕСЯТНИЦТВА: ПРОБЛЕМА ХАРАКТЕРУ ЛІТЕРАТУРНОГО ПЕРСОНАЖА

Анотація. Стаття присвячена важливому аспекту художнього психологізму відомого українського письменника-шістдесятника Є. Гуцала – проблемі характеру персонажа. Нова концепція людини стала визначальною для дебютантів 60-х років, об'єднавши їх у літературне покоління. Творчість прозаїка розглянута під кутом зору виявлення спільного і відмінного у втіленні цієї концепції в персонажах його оповідань, повістей і романів та прози інших прозаїків-шістдесятників.

Ключові слова: характер, персонаж, шістдесятництво, психологізм, ліризм, дегероїзація, людина.

Анотация. Статья посвящена важному аспекту художественного психологизма известного украинского писателя-шестидесятника Е. Гуцало – проблеме характера персонажа. Новая концепция человека стала определяющей для дебютантов 60-х годов, объединив их в литературное поколение. Творчество прозаика рассмотрено под углом зрения выявления общего и отличного в воплощении этой концепции в персонажах его рассказов, повестей и романов и прозы других прозаиков-шестидесятников.

Ключевые слова: характер, персонаж, шестидесятничество, психологизм, лиризм, дегероизация, человек.

Summary. The Article describes such an important issue in literature as a personality's role and its understanding under the influence of global events. Taking as a basis work of a prominent Ukrainian writer - Yevhen Hutsalo, who is a bright representative of the Sixtiers, the author of this article shows us how the role of character's personality was developing during the sixties, how it became important replacing the established "civil" world by a spiritual inner world of an individual personality. In prosaic works by Ye. Hutsalo characters of various age stratification play an important role: the characters belong to childhood, adulthood and maturity. Three stages of human age have a significant philosophic interpretation in prose-writer's work. Image of childhood is a particular "reference point", a "hallmark" of the writers-Sixtiers. Image of maturity in artistic interpretation of Ye. Hutsalo correlates with literary tradition, according to which seniors are the most honored people in agricultural society, granting its continuation – the most essential reason of its existence. Those different in "life philosophy" groups of characters are one of the author's code for artistic presentation of common for the Sixtiers conception of man – ordinary worker with extraordinary profound mental world. The article gives an understanding on changes in literature which had formed a completely new idea of heroes, emotions and psychology.

Keywords: character, characteristic, the Sixtiers, lyrization, psychologism, de-glorification.

Творчість одного з чільних представників українського прозового шістдесятництва Євгена Гуцала до наших днів залишається однією з найменш досліджених сторінок історії української літератури другої половини ХХ століття. Незважаючи на широкі обговорення його творів за життя автора, численні рецензії та критичні відгуки сучасників, системне наукове вивчення його творчого доробку в останнє десятиліття щойно розпочалося. Маємо на увазі кандидатські дисертації Наталії Мришук (Навроцької) "Мала проза Євгена Гуцала. Поетика жанру" та Ольги Підлісецької "Модифікація жанру новели в українській літературі 60-80-х років ХХ століття (Є. Гуцало, В. Шевчук, А. Колісниченко)", нечисленні менш масштабні дослідження творчості письменника. Тим часом проза Є. Гуцала, багата й різноманітна за жанрами, проблематикою, яскравими персонажами, художніми знахідками, потребує синтетичного наукового осмислення, оскільки належить до ключових здобутків української літератури ХХ століття. Особливо актуальним є вивчення поетики творення образу персонажів у творчості Є. Гуцала, оскільки саме нова концепція людини, художнього психологізму і літературного характеру лежить в основі революційного впливу шістдесятників на еволюцію української прози. Тим часом проблема характеру персонажа, зокрема у творчості Є. Гуцала, належить до найменш досліджених у сучасному українському літературознавстві.

60-ті роки є вузловим моментом історії літератури другої половини ХХ ст.: час Хрущовської "відлиги", що позначився на всіх сторонах культурного життя і спричинив виникнення нових літературних явищ, найпомітніше з яких – шістдесятництво. Воно виникає в тісному зв'язку з плідною працею письменників старшого покоління, формуючи два прозових потоки: один – дебюти молодих літераторів, другий – творчість прозаїків старших поколінь. Між цими двома секторами прози стосунки подвійні: з одного боку, шістдесятники принципово відмінні, часом навмисно протиставлені у своїх літературних уподобаннях представникам старшої генерації, з другого ж – синхронна творчість одних і других має багато спільних ознак, породжених часом. Протягом цього знаменного десятиліття шістдесятництво утверджується як провідна й центральна "вісь" літературного розвитку, підпорядковуючи собі художні набутки письменників інших поколінь, стаючи "візитною карткою" цього часу. Ця пріоритетність шістдесятництва особливо яскраво виявляється у прозі, де для такого "центрування", на перший погляд, значно менше причин, ніж в інших літературних (і не лише літературних) жанрах. Справді, найвищі художні досягнення прози цього десятиліття без сумніву належать майстрам старшого покоління, а проте в загальнокультурному контексті шістдесятництво й тут стає найвизначнішим явищем.

Цікава закономірність: саме соцреалізм зі своєю практикою створення еталонів для наслідування в різних галузях культури й мистецтва став у цьому утвердженні шістдесятництва основною матрицею. Покоління письменників, які прагнули до руйнування нормативного канону, саме сформувалось під його впливом і за його законами. Подібно до того, як у 30-50-ті роки під пильним партійним контролем створювалися "обойми" письменників (своєрідні "рейтингові когорти"), визначалися "класичні" твори, з

**ТВОРЧИСТЬ ЄВГЕНА ГУЦАЛА В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОГО ПРОЗОВОГО ШІСТДЕСЯТНИЦТВА:
ПРОБЛЕМА ХАРАКТЕРУ ЛІТЕРАТУРНОГО ПЕРСОНАЖА**

яких творився цілий неписаний каталог “провідних”, “магістральних” і т. ін. тем, конфліктів, характерів тощо, так і в 60-ті роки в літературі постала нова канонізована “обойма” письменників, твори яких були своєрідним еталоном, зразком для наслідування. Українську прозу другої половини ХХ ст. найвиразніше репрезентують шістдесятники В. Близнець, В. Дрозд, Г. Тютюнник, В. Шевчук, Ю. Щербак, серед них Є. Гуцалу належить одне з найпочесніших місць.

Парадоксальним чином творчість шістдесятників протягом наступних десятиліть дедалі більше усвідомлюється і сприймається як цілісність, хоча у своїй творчій практиці письменники в цей час відчутно віддаляються від своєї початкової одностайності. Кожен із них стає виразною творчою індивідуальністю, розвиває власний стиль, майже втрачаючи будь-які риси подібності з іншими представниками свого покоління. Проте підстава для такого об’єднання існує, і вона дуже поважна: це нова концепція людини, втілена в різноманітні індивідуальні образні системи. Саме вона лягла в основу ідентифікації нового покоління письменників і згодом набувала в їхній творчості різноманітних індивідуальних інтерпретацій. Вона зберігається в основних рисах у зрілій і пізній прозі шістдесятників як конституційний базис, незважаючи на широку варіативність індивідуально-авторських стилів.

Розгляньмо деякі інтегральні особливості цієї художньої концепції, які єднають шістдесятників у мистецьке покоління і вписують творчість Є. Гуцала в контекст літературної епохи.

Наскрізною особливістю літератури 60-х років була *хвиля ліризму*, породжена посиленою увагою митців слова до “приватної психології”, духовного життя звичайної людини, її почуттів, переживань, клопотів. Дебютна збірка оповідань Є. Гуцала має програмну назву: “Люди серед людей” (1962). Людині поверталася її універсальність, синкретичність, яку тривалий час заступали штучно утверджені “громадянські” почуття й мотиви. Подібні підкреслено “буденні” назви мають і інші твори шістдесятників (напр., “Серед тижня”, “Набережна, 12” В. Шевчука). Пильна увага до життя простого народу, зображення його “без прикрас”, у звичайній мирній обстановці є знаком повернення в українську прозу приватних людських переживань, особистих драм, витіснених у попередні десятиліття “загальнонародними” проблемами, реабілітації внутрішнього духовного життя особистості, яке донедавна трактувалось як “хвороблива саморефлексія” й було неприпустимим на тлі “духовної монолітності” абсолютно одновимірних персонажів.

Нові риси епічності у прозі шістдесятників породжуються не охопленням історичних подій, а розширенням внутрішнього світу персонажів до епічних вимірів. Зображені події значущі в творах цього періоду не самі по собі, вони набувають ваги лише в міру переживання героями. Через те часом виникають парадоксально-епічні твори, які зовсім не вписуються в рамки соціалізму: в них не зображено, фактично, жодних подій, а тим часом їхня епічна якість безсумнівна. Такими були, скажімо, ранні оповідання й повісті В. Шевчука, твори 1960-х років В. Дрозда, Є. Гуцала. Навіть у романах і повістях, де спеціальним завданням було показати певні значні історичні події, художній успіх залежав не від цього, а від ліричної “забезпеченості” історичного тла.

У рамках внутрішнього всесвіту особистості історичні події найчастіше мають зовсім інакше значення, ніж “спільні” культурні переживання. Часом непомітна житейська дрібниця справляє на духовний світ людини значно більший вплив, ніж загальнонародні зрушення. Ця принципова невідповідність масштабів окремої особистості й загальнокультурних вимірів висунула в 60-ті роки на авансцену епічних подій не історію народу, а *історію особистості*. Якщо в попередній літературний період кожен персонаж “прочитувався” крізь його участь у тих чи тих історичних подіях, то тепер навпаки: призою для спостереження історії ставав духовний світ окремої людини: “Лірична стихія творчості Є. Гуцала, як і прози інших «шістдесятників», стала формою суспільної опозиції” [2, 262]. “Масовидні” персонажі попередніх десятиліть, деперсоналізований народ – “творець історії” заступаються епічним масштабом духовного життя окремої особистості. Історія твориться і в зовнішньому світі, і в душі людини, час всенародних епопей закінчився, настала епоха “духовних епопей”.

Нова властивість епічності породила у прозі шістдесятників істотну особливість художньої концепції: *дегероїзацію образу людини*. “Безперечна заслуга «шістдесятників», а серед них і Є. Гуцала, перед красним письменством полягає в тому, що вони перенесли своїх персонажів із площини героїчної в ліричну” [2, 262]. Цей процес відбувався здебільшого як реакція на засилля кліше т.зв. воєнної прози. “Якраз тоді у всій радянській літературі про війну виявилися ті значні зміни, пов’язані в кінцевому підсумку з загальною суспільною атмосферою, з посиленням самосвідомості, самоповаги особистості, які й дали підстави дослідникам говорити про новий період, “другу хвилю” в художньому освоєнні воєнної дійсності. Прикметними рисами нового етапу в радянській воєнній прозі було поглиблення гуманістичної проблематики, зростає майстерність психологічного аналізу, розширення тематичних рамок, активне звернення до автобіографічного матеріалу, загострена увага до конкретних реалій, подробиць фронтового побуту” [1, 4-5]. Монументальні образи героїв війни (передусім командирів) і загалом уявлення про подвиг зазнають відчутних змін. Ієрархія героїв, у якій найвища позитивність асоціювалася з найвищим чином персонажа, поволі відходить у минуле, на перший план виступають малопомітні образи, які у перші повоєнні роки об’єднувало уявлення про “масовий героїзм”.

Нове прочитання теми воєнного лихоліття стало одним із принципово важливих смислових моментів розвитку прози 60-х років. Саме в переосмисленні нещодавньої історії, доти зображуваної лише в разв’язку “переможних” тонах, закладалися найбільш революційні чинники дальшого художнього розвитку. Перемога була своєрідним камертоном героїчного, еталоном і схемою, до якої примірялися мілітаризовані мирні будні. Особисте нівелювалося “загальною справою”, приносилося в жертву “спільному пориву” й

уже давно опинилося на периферії прозової проблематики. “Народ-герой”, “народ-переможець” були основними стереотипами всієї тогочасної літератури. У них безнадійно розчинялася конкретна, реальна особистість, індивід, який здатен був на чудеса самопожертви і на фронті, і в тилу, і в мирних буднях.

Творчість шістдесятників повернула обличчя прози до драматизму наслідків війни, яка постала не лише монолітною перемогою, а й розрухою повоєння, катастрофою для всіх, хто її пережив. Під цим впливом воєнна трагедія зазнає “дегероїзації”, руйнується ґрунт “теорії безконфліктності”, відходить у минуле “фронтова” оцінювальна шкала, коли весь світ розглядався в однозначному чорно-білому спектрі: або “наші”, або “німці”.

Твори прозаїків-дебютантів об’єднує насторожене ставлення до романтики, патетики, виняткових ситуацій. При цьому втрачається сила почуттів героїв, змінюються форми їх вияву. Проза шістдесятників прикметна стильовою стриманістю, уникає надмірностей, неохоче “перекроєє” дійсність. Зі сторінок творів постає збірний образ людини, наділеної великою часткою скептицизму до високих почуттів чи принаймні до їхнього афішування. Щоденність, “звичайність” є універсальною мірою духовного світу героя. Ситуації та характери героїчні, трагічні, колізії форсованого драматичного звучання не вписуються у виднокла шістдесятників.

Ще не так давно в літературі, яка ретельно підлаковувала дійсність, переважало “чорно-біле” зображення героїв. У шістдесятників помітно розширилася палітра, зникли категоричні присуди, які видавалися спрощенням. Нерідко буває важко провести грань між позитивними і негативними персонажами, у кожного з яких є щось хороше і щось погане. Письменники всіляко уникали одновимірності персонажів, яка неминує перетворювалася на плакатність, з якою література боролася дедалі активніше.

Проза шістдесятників наблизилась до тієї межі, коли позитивність і негативність героя стають уже недостатніми критеріями для його оцінки. Ці якості не охоплюють усієї складності моральних та соціальних проблем, які постають перед людиною. Вони позначають два полюси, які можуть служити лише орієнтирами в художньому дослідженні життя, але взяті в абсолюті здатні тільки спростити реальність. Проблема позитивного героя чи “антигероя” мислиться значно діалектичнішою, ніж раніше, однозначні оцінки замінюються відтворенням реальної багатогранності людського характеру.

Найвиразнішим носієм такої переоцінки цінностей виступає в 60-ті роки образ дитини-“підранка”, образ цілого покоління, яке вступило в пору змужніння. Мало хто з дебютантів шістдесятих обминув у своїх творах тему дитинства, перші враження від навколишнього світу, назавжди дорогих людей, рідні місця – і спогад про жахіття війни. Недарма покоління шістдесятників має усталену назву “дітей війни”, причому зміст цього визначення виходить далеко за рамки біографічної деталі. Специфічне дитяче переживання всенародної трагедії лягло в основу нової гуманістичної концепції людини, позбавленої політичних, ідеологічних викривлень, відкритого, акцентованого заперечення будь-якого насильства, жертв і страждань, нарочитої героїки.

Художня концепція шістдесятництва одержала в творчості кожного письменника специфічне індивідуально-авторське виявлення, проте в основних своїх рисах властива всім прозаїкам цього покоління. Кожен із письменників вибудовує власну філософсько-естетичну систему, втілюючи її в своєрідних персонажах, надаючи спільній для шістдесятників мистецькій концепції неповторного авторського трактування. Творчості Є. Гуцала притаманний “Виразно окреслений антимонументалізм... Погляд на світ дитинними очима, прикметний для його ранньої (і не тільки ранньої) новелістики, давав змогу уникнути того робленого пафосу, ідеологічної заданості, з якою не могли розминутися творці осяжних «соціально значимих» літературних конструкцій” [2, с. 262].

У прозовому доробку Є. Гуцала значну роль відіграють персонажі різної вікової стратифікації: образи, що належать дитинству, зрілості й старості. Три фази віку людини мають у творчості прозаїка важливу філософську інтерпретацію. Образ дитинства є своєрідною “точкою відліку”, “візитною карткою” письменників-шістдесятників. Неповторні образи дітей-“підранків”, обпаленого війною дитинства в творчості Є. Гуцала є позитивним полюсом художньої картини світу в його прозі. Саме ці образи генерують у творах письменника імпульс т.зв. другого прочитання війни, коли погляд на світ “дитинними очима” повертає дійсності реальні пропорції, спотворені ідеологією, війною, політичними протистояннями. Розвинута в численних дитячих образах, різноманітних за своїми характеристиками, художня рефлексія світу дитинства набуває розвитку в “дорослих” персонажах Є. Гуцала, визначаючи в них ідеальний полюс, фундамент особистості. Філософсько-художній образ дитинства виступає базисом для знакових стратегій характеротворення письменника: дегероїзації дійсності, її деміфологізації, ліризації, що полягає у принциповій зміні соціального статусу персонажів, у превалюванні “звичайної людини” над винятковими героїчними постатями. Образ старості в художній інтерпретації Є. Гуцала корелює з літературною традицією, за якою літні люди є найшанованішими у хліборобському суспільстві, гарантуючи йому спадкоємність – найважливішу підвалину його існування. “Історія” становлення особистості стає для творчості Є. Гуцала не менш важливою, ніж історія держави. Вона проходить фази народження, коли закладаються підвалини світогляду, активного формування, розвитку, зрілості, самоствердження. Момент становлення людського характеру – дитинство – тут надзвичайно важливий: у ньому підкреслюються найперші ідеальні, ідилічні якості, ще нерозвинені, не розтрачений, хоч і не сформований духовний потенціал. Вони актуалізуються щоразу, коли настає відповідальний момент, і супроводжують впродовж усього життя людини. Ці різні за “життєвою філософією” групи персонажів є одним із авторських кодів для художнього втілення спільної для шістдесятників концепції людини звичайного трудівника з незвичайно глибоким духовним всесвітом.

Отже, зробимо висновок.

Є. Гуцало належить до когорти шістдесятників, які принесли в літературу нову концепцію людини і започаткували в українській прозі низку нових жанрово-стильових явищ. Основними з них є такі:

- Ліризація прози, повернення в літературу духовного всесвіту конкретної особистості і реабілітація художнього психологізму.
- Дегероїзація прози, пов'язана з “другим прочитанням війни”. В його основі – концептуальний образ дитини-“підранка”, що сприймає світ поза ідеологічними і політичними стереотипами.
- Амбівалентність героя, заперечення “чорно-білої” оцінкової шкали і аксіологічної однозначності у творенні персонажів.
- Насторожене ставлення до героїки, романтичності, піднесеності і будь-якої винятковості в характерах і ситуаціях творів.

Спільна концепція людини, яка революціонізувала українську літературу, у прозі шістдесятників набула істотних індивідуально-авторських модифікацій, зберігаючи свою автентичність. У прозі Є. Гуцала вона набула форми концептуалізованої вікової стратифікації героїв, життєвого шляху від дитинства до старості. Кожна з фаз життя людини в його творах має глибокий філософський зміст, формуючи багатогранний образ духовного всесвіту особистості.

Джерела та література:

1. Агеева В. П. Пам'ять подвигу : Українська воєнна проза 60–80-х років / Агеева В. П. – К. : Наук. думка, 1989.–272 с.
2. Історія української літератури: У 2 кн. / [ред. М. Г. Жулинський]. – Київ : Либідь, 2006. – кн. 2. – 656 с.

Курьянов С.О.

УДК 821.161.1:82-43

НЕСКОЛЬКО СЛОВ О ПРОЯВЛЕНИИ «ВОСТОЧНОГО» ИНВАРИАНТА КРЫМСКОГО МИФА В РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ XVI ВЕКА («КАЗАНСКАЯ ИСТОРИЯ» И «ТРОИЦКАЯ ПОВЕСТЬ О ВЗЯТИИ КАЗАНИ»)

Аннотация. В статье на примере «Казанской истории» и «Троицкой повести о взятии Казани» излагается взгляд на Крым как восточную страну в русской публицистике XVI века. Еще в конце XIV века в русской литературе формируется миф о Крыме как о восточной басурманской земле. XVI век – время расцвета русской публицистики. Публицистические жанры в это время активно использовали политические противники. «Казанская история» и «Троицкая повесть о взятии Казани» не только отражали политическую борьбу 60-х годов XVI века, но и исподволь формировали отношение к Крыму как чуждой враждебной земле.

Ключевые слова: миф, Крым, инвариант, публицистика, Восток, враги, чужаки, иноверцы.

Анотация. У статті на прикладі «Казанської історії» та «Троїцької повісті про взяття Казані» викладається погляд на Крим як східну країну в російській публіцистиці XVI століття. Ще наприкінці XIV століття в російській літературі формується миф про Крим як про східну басурманську землю. XVI століття – час розквіту російської публіцистики. Публіцистичні жанри в цей час активно використовували політичні супротивники. «Казанська історія» та «Троїцька повість про взяття Казані» не тільки відображали політичну боротьбу 60-х років XVI століття, а й поступово формували ставлення до Криму як до чужої ворожої землі.

Ключові слова: миф, Крим, інваріант, публіцистика, Схід, вороги, чужаки, іновірці.

Summary. The view of Old Russian authors at the Crimea as the Oriental country is presented in the article on the example of publicist works of the 16 century. The works are shown to have been forming negative attitude to the Crimea as the strange alien land.

At the end of the 16 century in Russian literature the myth about the Crimea as the oriental alien land. From the myth about the sanctity of the Crimea with the Chersonese as the center Old Russian authors pass over to forming the myth about the depravity of the Crimea. The centre of this myth becomes Kafa (Feodosiya), also the border of the Great Steppe and alien land Perekop.

The 16 century is the time of prosperity of Russian published editions. The political and social genres at that time are intensely used by the political rivals including Tsar Ivan the Terrible who showed the talent in writing. The “Kazan story” in which the anonymous author follows the side of Ivan the Terrible highlighted the political struggle of the 60th of the 16th century. Although the Kazan land is accepted by the author as the native one but the Crimean – as the alien, because in author’s opinion the Kazan kingdom is situated on the Russian land differently from the Crimea still it remains alien. “The Troitskaya narrative of conquering Kazan” cherishes the idea of god patronage to the Russian monarch. The author of the work analyzes the events from the point of view of history and church and Christianity in Old Rus. That’s why the Crimean Tatars are enemies because they are adherents of a different faith, the enemies of the Christian Tsar, consequently the enemies of Russian land.

Keywords: myth Crimea, invariant, political and social genres, East, enemies, aliens, adherents of a different faith.